

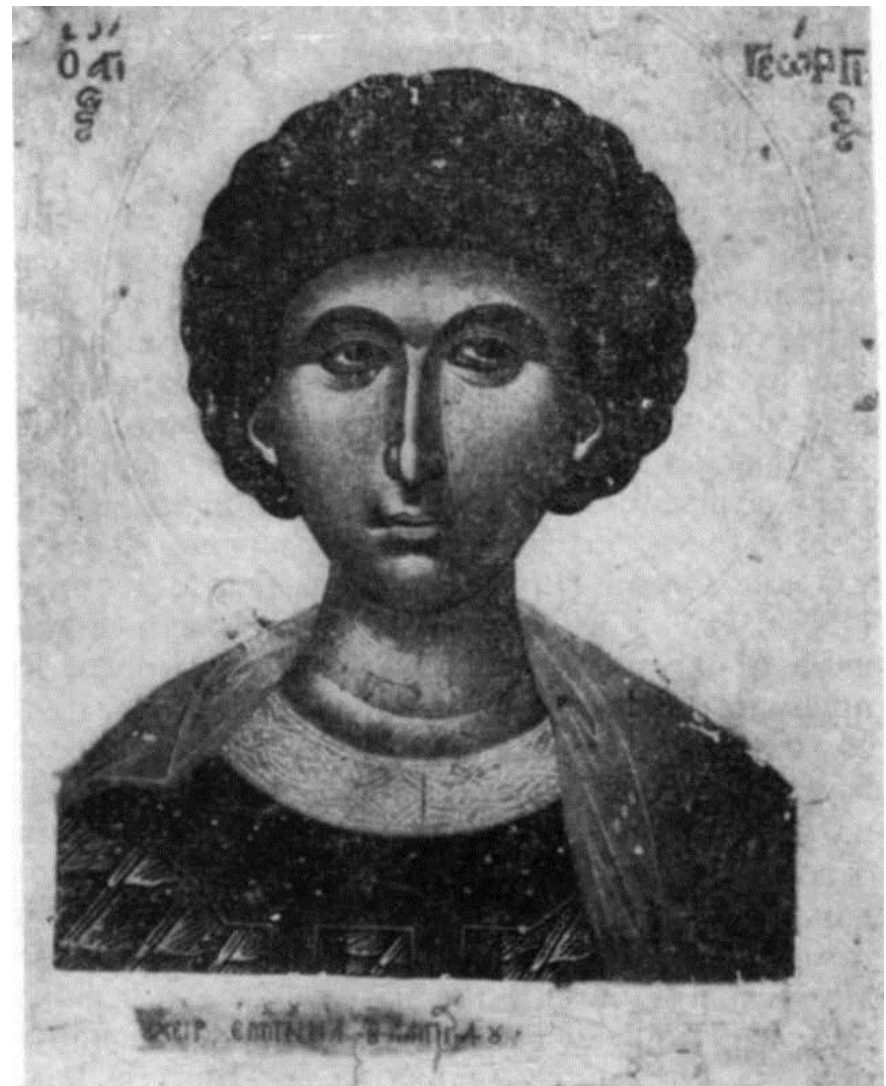
Две иконе сликара Емануила Ламбардоса

СЛОБОДАН МИЛЕУСНИЋ

После пада Цариграда, многи критски иконописци увелико одлазе у друге крајеве, а најчешће у Венецију, где и даље сликају иконе дубоко везане за културно наслеђе своје постојбине. Један од тих сликара је и иконограф Емануил Ламбардос, рођен у другој половини XVI века на острву Криту, где је и започео сликарску делатност. Неколико радова овог касновизантијског сликара, који носе печат византијске уметности проткане тугом коју су носили време и прилике крајем XVI и у првој половини XVII века, данас се налази на острву Криту, затим у Грчкој, Италији и Југославији. Две иконе овог критског зографа чувају се у збирци дубровачке Црквене општине и познате су одраније нашој јавности.¹ Икона *Оплакивање Христа* (22,7 X 28,5 cm), такође рад Е. Ламбардоса, постоји и данас у цркви Светог Николе у манастиру Озрену.² Не тако давно сазнали смо за још две иконе Емануела Ламбардоса: једна са представом светог Јакова Персијанца (19x22 cm) налази се у Оставини Радослава Грујића у Музеју српске православне цркве у Београду;³ друга, са представом светог Георгија (26,5 X 22 cm) припада православној цркви Светог Димитрија у Малом Грђевцу у Славонији. Ове две Ламбардосове иконе објавио је презвитер Стаматис Склирис, докторант из Атине, а и сам иконописац, обрадивши теолошки садржај и историјско осликавање времена у делима Емануила Ламбардоса.⁴ Нека нова сазнања о овим новооткривеним иконама заслужују да се о њима још нешто каже, иако ће доста тога остати непознато.

Икону светог Георгија пронашао је 1980. године епископ лепавински Јован, администратор загребачке епархије, у цркви Светог Димитрија у Малом Грђевцу. Међутим, за ову Ламбардосову икону знао је др Радослав Грујић још пре другог светског рата, када се она налазила у православној цркви Светог арх. Михаила у славонском месту Дапчевици.⁵ Пописујући сликарска и остала уметничка остварења у Славонији, професор Р. Грујић је забележио: „Дапчевица, у женској припрати стари иконостас, десно: Исус Христос, свети Јован Крститељ — кефалофорос, свети Ђорђе (са грчким натписом δ άτιος ΓεοΊρτιος), а испод потпис аутора Емануил Лампардос; лево: Богородица са Христом, свети Никола (грчки рад) и арх. Михаило”.⁶

Икона са представом о светог Јакова Персијанца, блиска је по сликарским остварењима Ламбар-

Сл. 1. Свети Георгије
Fig. 1. Saint Grégoire.

¹ В. Ђурић, *Иконе из Југославије*, Београд 1961, 120; Л. Мирковић, *Иконе грчких зографа у Југославији и српским црквама ван Југославије*, Иконографске студије, Нови Сад 1974, 342.

² Д. Кашић, *Манастир Светог Николе — Озрен*, Београд 1982, 90.

³ Музеј српске православне цркве — *Оставина Р. Грујића*, бр. 353.

⁴ С. Склирис, *Две иконе — два прозора у вечност*, Глас светих равноапостола Бирила и Методија, издаје загребачка епархија, год. VIII, бр. 107—108, јануар—јуни 1981, 14 и 15.

⁵ По попису парохија вараждинског генералата — северинске епархије — који је сачинио крајем јануара 1764. године новопављански протосинђел Јосиф Стојаковић, администратор северинске епархије, и послао га патријарху Арсенију IV Шакабенти у Сремске Карловце, наводи се парохија дапчевачка у саставу протопопије грубишнопољске. Ову парохију сачињавало је пет села са 231 домом и три цркве. У Дапчевици се помиње црква Светог Георгија која данас не постоји (*Оставина Р. Грујића* — Музеј СПЦ, бр. 1298, Документа за историју Срба у Хрватској и Славонији, први део, 1595—1768, рукопис).

⁶ *Оставина Р. Грујића* — Музеј СПЦ, архивалије, број 1359.

досовој икони светог Георгија. Постоји вероватноћа да и ова икона потиче из Славоније и да је професор Грујић узео по одобрењу епископа пакрачког Мирона намеравајући да је сачува или објави. На обе иконе, на доњој златној ивици, сликар Емануил Ламбардос оставио је свој карактеристичан запис исписан црвеном бојом „ΧΕΙΡ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΤΟΥ ΛΑΜΠΑΡΔΟΣ“. Иконе су рађене температехником на дасци, и припадају крају XVI или самом почетку XVII века. Великомученици Георгије и Јаков представљени су у попрсју, фронтално, с тим што је свети Јаков приказан у нешто ширем плану — до испод паса. У десној руци, која је полууздигнута, држи крст, а левом придржава огртач испод паса. Светитељ на себи има источњачко одело са необичајеном двостепеном капом. Дуга коврцава коса пада у праменовима, брада проређена, такође дуга и коврцава. Слична представа светог Јакова, како наводи С. Склирис⁷, налази се на Теофановој фресци у цркви Светог Николе Анапавса на Метеорима (1527). Одећа је богато украшена златним гранама и брокатним повезом који се укршта на прсима. Великомученик Јаков је опасан појасом тамноплаве боје. На левом рамену је део горњег огртача светлоцрвене боје, који пада на десној страни испод пазуха. Хитон има отворе на лактовима где су провучене руке, док доњи део рукава слободно пада. Инкарнат је тамномаслинаст са ружичастим сенкама и белим танким линијама на карактеристичним местима, које су сликару послужиле за наглашавање појединих делова тела. Лик и цела фигура доста су статични и ту мирноћу нарушава једино светитељев продоран поглед. Златна позадина иконе је насилно истругана, тако да није сачувана сигнатура, као ни горњи део крста који свети Јаков држи у десној руци. Оригинални део златне боје сачуван је испод десне руке и на доњој ивици иконе, где се налази потпис аутора. Истругана површина накнадно је премазана некавалитетном златном бојом.

И на икони светог Георгија пренаглашена је нека мирноћа, као да није у питању млади ратник, већ подвижник исахист. Светитељ је приказан у попрсју са коврцавом косом и јако наглашеним цртама лица. На себи има војничко одело украшено златотканом брокатним оковратником. Позадина иконе је златне боје, са сачуваном сигнатуром „ὁ ἅγιος Γεώργιος“. Како наводи С. Склирис⁷, Ламбардос је за своја сликарска дела користио иконописачко наслеђе — поред Теофана критског и старије узоре, и то Михаила Дамаскина из друге половине XVI века, а можда још и старије иконографске предлошке из XV века.

Иако не знамо годину рођења Емануила Ламбардоса, његова делатност припада крају XVI

Сл. 2. Св. Јаков Персијанац
Fig. 2. Saint Jacob le Perse

и првој половини XVII века. Једино датовано дело иконографа Емануила код нас је икона *Noli me tangere* из 1603. године, која се налази у збирци икона православне цркве у Дубровнику.⁸

Сликари Емануил Ламбардос, Емануил Занеа и Викторос користили су богато сликарско знање Теофана критског и уврстили се међу најзначајније представнике тзв. критске школе, чији је главни центар био у граду Илакриону. Ова школа је један од последњих изданака византијског сликарства са карактеристичним иконографским особинама које осликавају и историјске прилике поробљене Византије. Емануил Ламбардос на овим двама иконама наглашава тај унутрашњи садржај проткан неким чудним миром, чак тугом и болом. Посебно је то уочљиво на икони светог Георгија, где озбиљност израза указује да је реч о иконописачком делу касне византијске уметности насталом у сложеним историјским приликама.

Којим путем и када су донесене ове иконе у Славонију, за сада нема поузданих података. Познате су блиске везе манастира Хиландара са Србима у Славонији, као и везе грчких тр-

⁷ С. Склирис, *нав. дело*.

⁸ В. Ђурић, *нав. дело*.

Сл. 3. Св. Јаков Персијанац (детал) /
Fig. 3. Saint Jacob le Perse (détail)

говаца из Далмације и Венеције са славонским Србима. Сачувани су до данас поједини поклони српских трговаца који су у повратку из приморских градова даровали неке цркве и манастире у Славонији.

Да ли су хиландарски монаси у знак захвалности доносили иконе грчких (критских) мајстора, међу којима и ове две иконе Емануила Ламбардоса, или су оне набављене, што је вероватније, од грчких трговаца из Венеције и Далмације? На то је тешко дати прави одговор. Једино је сигурно да је велик број икона грчких зографа сачуван по православним црквама Славоније, као и у осталим местима наше земље. Још 3. јуна 1753. године у прогласу који су потписали мештани славонских села Батињана (даруварских), Добре Куће, Бастаја, Горње и Доње Вријеске, каже се да када су калуђери манастира Пакре дошли на рушевине цркве Свете Ане у Доњој Вријеској „да су образе светих пророков, кое су чистили и оци сказивали, да је гречески молерај, јер бо гречески потпис показивасе“.⁹

Православној цркви у Вировитици припада икона *Богородице са Христом*, критски рад из прве половине XVII века, за коју Вера Борчић сматра да је блиска сликарским остварењима Емануила Ламбардоса.¹⁰ Манастиру Лепавине такође припада икона *Богородице са Христом*, критско-италски рад из XVI—XVII века.¹¹

Остварењу критских мајстора приписује се и икона *Тајне вечере* са иконостаса православне цркве у Копривници, рад критског сликара Виктороса из 1674. године.¹² Ову икону су највероватније донели у Копривницу калуђери манастира Лепавине, који су опслуживали ову парохију. Сликарик Викторос, чија делатност према датираним иконама пада у време 1660—1694. године, припада последњој генерацији критских сликара који су напустили своју постојбину и прешли у Венецију.¹³

Икона светог Димитрија која се налази у братовштини Свих светих на Корчули такође потиче из круга критских сликара. Велика је сличност ове иконе са Ламбардосовом иконом светог Георгија, што указује да је реч о групи (школи) критских стваралаца који су у иконописачком раду имали доста заједничког.

Половином XVIII века у Дапчевици је постојала православна црква Светог великомученика Георгија и највероватније је Ламбардосова икона са представом овог великомученика доспела као поклон у дапчевачку цркву. Црква Светог арх. Гаврила у истом месту подигнута је 1872. године, а изгорела 1942. када су је усташе запалиле. Иконостас ове цркве раније је пренет на таван дапчевачке школе, која је такође запаљена, па је тако страдао и иконостас. Икона светог Георгија, рад Емануила Ламбардоса, која се налазила у цркви Светог арх. Гаврила у Дапчевици, однета је пре почетка другог светског рата у Мали Грђевац и тако спасена од пожара.

Ове две иконе критског иконографа Емануила Ламбардоса, као и остала иконографска остварења критских сликара на ширем подручју Приморја, затим Босне и Херцеговине, па и Славоније, прихватили су православни житељи тих крајева као извесну гаранцију ортодоксности, иако ово иконосликарство није имало битног утицаја на даље токове црквеног сликарства у тим крајевима.

⁹ *Оставина Р. Грујића* — Музеј СПЦ, архивалије бр. 432.

¹⁰ В. Борчић, *Збирка икона*, Загреб 1974, 221. Икону је вировитичкој цркви поклонила Амалија Меаковић.

¹¹ *Исто*.

¹² *Исто*.

¹³ Мирковић наводи могућност да су постојала три сликара Виктороса који су у првој половини XVII века радили у Венецији, а за које сматра да су дошли са острва Крита. Исти аутор наглашава да поједини истраживачи итало-критских икона често наводе да поред иконографа Ламбардоса постоји још један критски сликар Емануил Ламбардос. Забуна је настала код ишчитавања имена овог критског сликара, пошто је *a* и *p* писано у лигатури. (А. Мирковић, *нав. дело*).

Deux icônes du peintre Emanuil Lambardos

SLOBODAN MILEUSNIĆ

Emanuil Lambardos compte parmi les peintres d'icônes crétois bien connus de la fin du XVIe siècle et de la première moitié du XVIIe. En plus de ses oeuvres déjà identifiées et connues sur le sol de la Yougoslavie, on a appris récemment l'existence de deux autres icônes dues à ce zographe crétois; il s'agit de celle de saint Grégoire (22 cm \times 26,5 cm) qui appartient à l'église orthodoxe de Mali Grdjevac, dédiée à saint Démétrius et de celle de saint Jacob le Perse (19 cm \times 22 cm) qui fait partie du legs de Radoslav Grujić, conservé au Musée de l'Eglise orthodoxe de Belgrade.

Iccnographiquement, ces deux oeuvres comptent parmi les réalisations picturales mûres d'Emanuil Lambardos et, du point de vue du style, restent dans le sillage de la peinture byzantine tardive. Les portraits des saints sont caractérisés par un calme assez profond et, souvent, ils sont imprégnés même de tristesse et de douleur, comme s'il ne s'agissait

pas de saints guerriers, mais d'ascètes hésychastes. Cette note mélancolique, qui est régulièrement présente dans les oeuvres d'Emanuil Lambardos, traduit en quelque sorte le climat du Byzance asservi. Les deux saints sont représentés à micorps; sur le bord des deux portraits subsiste l'inscription caractéristique de l'auteur.

Quand et par quelle voie ces icônes soient parvenues en Slavonie, c'est ce qu'on ne peut prétendre avec certitude, mais il est fort probable qu'elles y furent apportées par des marchands provenant du Littoral ou de Venise.

Ces icônes, pas plus que d'autres icônes exécutées par d'autres peintres crétois et conservées dans les églises du Littoral Adriatique, de Bosnie, d'Herzégovine, jusque dans celles de Slavonie, n'exercèrent pas d'influence déterminante sur l'évolution de notre peinture religieuse.